

The Evolution of Verbal Prefix *mi* in Persian Language

Fattaneh Yousefi¹ & Mojtaba Monshizadeh² & Farah Zahedi³
(271-285)

Abstract

This paper explores the evolution of the inflectional verbal prefix *mi* and its diverse roles from the Old Persian through the Middle Persian language, to the New Persian. In the earlier stages of Persian, verbal prefixes played varied roles, such as the adverbial function. Verbal prefixes could extend or restrict the principal meaning of the verb, or even change it altogether. The majority of verbal prefixes could originally be used both as adverbs and prepositions. However, the middle period of the Persian language witnessed a gradual reduction in the functional roles verbal prefixes played, as the language drifted toward analyticity. For this reason, verbal prefixes were no more able to change the verb meaning as they used to in the earlier stages. In other words, they changed to be fixed prefixes which were not generative anymore in middle Persian and the later stages of the language. In fact, verbal prefixes were grammaticalized and accepted various grammatical roles. This prefix is the contemporary Persian *mi* that represents the durative or habitative aspect. This inflectional prefix *mi* originates from old **ham-aiwa* through the middle Persian *hamē* which means "always" in Middle Persian. *Hamē* also represents continuity and habits, while it does not have a fixed place in the sentence having been attested in a variety of places. In classical Persian literature texts, *hamē* is attested in the forms of *hami* and *mi*. The two classical Persian forms gradually moved closer to the verb, and were finally attached to the verb to be grammaticalized as an inflectional prefix. Contemporary *mi* represents not only continuity and habit, but also plays a modal role to signify unfulfilled wishes and unrealized assumptions by prefixing a past verb. Thus, the adverbial **ham-aiwa* has gone through a long process of grammaticalization, and has become an inflectional prefix to signal continuity and habits aspect and also irreal modality.

Keywords: durative/habitative aspect, Adverb, verbal prefix, grammaticalization, irreal modality.

Received: September, 17, 2020 & Accepted: November, 21, 2020

10.22059/jolr-2020.310217.666642

Print ISSN: 2288-1026-Online ISSN: 3362-2676

<https://jolr.ut.ac.ir>

1. Ph.D. Candidate in Ancient Iranian Languages Branch, Azad University, Tehran, Iran.
2. Email of the corresponding author: monshizadeh30@yahoo.com. Professor of Historical Linguistics, in faculty of literature and foreign Languages, Allameh Tabatba'i University, Tehran. Iran.
3. Research Assistant Professor of National Library, Tehran, Iran.

1. Introduction

In grammaticalization, some lexical forms may take several functional roles and, in this way, lose some grammatical functions gradually and represent newer functions.

One of the linguistic forms which has shown various functions and undertook different grammatical functions, is verbal prefix *mi*. In this respect, Jackson and Kent have provided a relatively comprehensive list of prefixes of Avestan and Old Persian languages with their probable meaning. They mentioned that these forms have had sequentially three main functions such as adverb, preposition, and prefix of verb. Most of these prefixes, in the passage of time from ancient period to Middle Persian are seen in verbs as molded and sedimentary which had lost their productivity.

In Persian language, this verbal prefix of verb that are remained from the past, have some specification and functions as before.

First, they are as adverb for verb, show direction, orientation and direction of verb movement and add concepts like up, down, front, back to verb, like come up, come down, come to.

Second function of prefix in verb group, is reinforcement of verb meaning and emphasis on it. This function is nothing except adverbial function, like "bar-āshoftan (blazing)" and "bar-khastan (rising)". If these prefixes are omitted from verb group, adverbs of emphasis like "must", "certainly" and "definitely" can be replaced.

Third function of prefixes in verb structure, is creating new meaning and concept in it. Such a function, in comparison with other functions, has lower frequency; especially, in the process of evolution, a limited number of these prefixes have lost its meaning and concept: including *bar-residan* in the meaning of "to research" and "to interrogate", and *bar-gāstan* in the meaning of "to return".

2. literature Review

Prefix *mi*, in most of the Iranian Grammar books has been considered as a prefix which represents the aspect of the verbs such as durative and habitual aspect. Some of the researchers have also mentioned that this prefix can be used in desiderative mood and conditional sentences.

3. Methodology

In this paper, attend has been made to find the traces of this *mi* and *hami* in Middle Persian languages and also the Persian classic literary texts. We have studied old form of *mi* and *hami* in Old and Middle Persian languages and their functions and roles in different period of Persian language. Finally, we mentioned the new functions of this prefix which has undertaken in today's Contemporary Persian language.

4. Discussion

Although in the evolution of prefix *mi* the two functions of it, durative and habitual aspect, have been sustained in the Middle Persian and New Persian texts, but it has been regrammaticalized today's and now it plays the role of inflectional prefix for the verbs in irreal sentences. In this paper, the evolution of prefix *mi* its form and function in three periods of Persian language was studied.

In Old Iranian language, *ham* is an adverb and a prefix of verb which had conveyed the meaning of "participation and accompaniment". By adding this prefix to the word *aiwa* with meaning of "one", in Middle period, the new form *hamēw* or *hamē* has been created as an adverbial prefix which meant "always, ever" and used to indicate something happens regularly in different positions of sentences. In this period, *hame* changed into *hami* in Persian literature texts and has played the role of adverb to indicate continuity and habitual aspect. Gradually, (it) has been regrammaticalized and became close to verb of sentence, and finally, has undertaken inflectional prefix of the verb. In today's Persian, inflectional prefix *mi* is joined to verb for indicating continuity and habitual aspect in past and present tense.

5. Conclusion

In Old Iranian Languages, the lexeme *ham* had two functions: 1) as an adverb for the verbs, 2) as a prefix for forming a new word (by meaning "participation and accompaniment"). At this time, the word *ham* and *aiwa* were combined with each other and created the form of *hamaiwa* and later *hamēw*. By the passage of time, this form has been shortened and a new form of the word appeared. In the Middle Persian Languages, it played the role of habitual and durative-progressive aspect but in New Persian another function was assigned to this word, namely representing the irreal modality of the verb in conditional sentences. However, today it seems that the role of representing durative-progressive aspect this prefix being replaced by the word to have.

سیر تحول پیشوند استمرار از فارسی باستان تا فارسی نو

فتانه یوسفی

دانشجوی دکتری زبان‌های باستانی ایران، دانشگاه آزاد تهران مرکزی، تهران، ایران.

مجتبی منشی‌زاده^۱

استاد گروه زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

فرح زاهدی

استادیار پژوهشی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۶/۲۷؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۹/۹/۱

علمی - پژوهشی

چکیده

در گذشته زبان فارسی، پیشوندهای فعلی کارکردهای گوناگونی بر عهده داشتند، از جمله کارکرد قیدی و گاهی هم معنای اصلی فعل را گسترش یا محدود یا به کلی دگرگون می‌کردند. غالب پیشوندهای فعلی در اصل هم به جای قید به کار می‌رفته‌اند و هم به عنوان حرف اضافه. در دوره میانه زبان فارسی، از کارکردهای نقشی آنها به تدریج کاسته شده و زبان به سمت تحلیلی‌شدگی پیش رفته و پیشوندهای فعلی کمتر باعث تغییر معنای واژگانی فعل شده‌اند. به دیگر سخن، به صورت پیشوندهای تثبیت‌شده و غیرزایا در دوره میانه و سپس در دوره بعدی ظاهر شده‌اند. این صورت‌های زبانی در روند تحول زبان فارسی، غالباً دستوری شده‌اند و نقش‌های گوناگون دستوری را بر عهده گرفته‌اند. یکی از این صورت‌های واژگانی، پیشوند «می» در زبان فارسی امروز است که چنین روندی را پشت سر گذاشته و موضوع این مقاله هم بررسی تحولات تاریخی و نقش آن در زبان فارسی امروز است. در فارسی امروز، «می» به‌عنوان پیشوند تصریفی با افعال ماضی و مضارع همراه می‌شود و نمود استمرار یا عادت را بازنمایی می‌کند. در این مقاله، سیر تحول «می» از دوره باستان تا فارسی امروز بررسی می‌شود و به کارکردهای آن در ادوار مختلف زبان فارسی اشاره می‌گردد. این پیشوند بازمانده صورت hamaiwa* در دوره باستان است که به صورت hamē به فارسی میانه رسیده است. hamē در فارسی میانه قید به معنی «همیشه» است و نمود استمرار و عادت را بازنمایی کرده و جای ثابتی در جمله نداشته و در جایگاه‌های گوناگون به کار رفته است. در متون ادب فارسی، این پیشوند به صورت «همی» و «می» باقی مانده و به تدریج به فعل جمله نزدیک شده و طی روند دستوری‌شدگی، کارکرد پیشوند تصریفی بر عهده گرفته است. در فارسی امروز، «می» علاوه بر نمود استمرار و عادت، برای بازنمایی مفاهیم وجهی نیز کاربرد دارد. در جملاتی که مفهوم آرزوی تحقق نیافته و فرض نامحقق را بیان می‌کنند، این پیشوند به فعل ماضی افزوده می‌شود و کارکرد وجهی بر عهده می‌گیرد. بدین ترتیب، پیشوند «می» که پیشتر روند دستوری‌شدگی را طی کرده و از مقوله قیدی به پیشوند تصریفی بدل شده و بازنمایی نمود استمرار و عادت را بر عهده گرفته است، در فارسی امروز، دستوری‌تر شده و در بازنمایی وجه نیز نقش ایفا کرده است.

واژه‌های کلیدی: نمود استمراری، نمود عادت، قید، پیشوند فعلی، دستوری‌شدگی.

۱- مقدمه

در روند تحولات زبانی، برخی از صورت‌های واژگانی در روند دستوری‌شدگی^۱ ممکن است کارکردهای متعدد نقشی بر عهده گیرند و در این مسیر، برخی نقش‌های دستوری را به تدریج از دست بدهند و نقش‌های جدیدتری را بازنمایی کنند.

یکی از صورت‌های زبانی که در تحولات زبان کارکردهای گوناگونی از خود بروز داده است و نقش‌های دستوری مختلفی را بر عهده گرفته است پیشوند فعلی «می» است. جکسن^۲ (۱۸۹۲: ۲۰۹) و کنت^۳ (۱۹۵۳: ۸۶) فهرست نسبتاً جامعی از پیشوندهای زبان اوستایی و فارسی باستان همراه با معانی آنها را ارائه کرده و همان‌جا متذکر شده‌اند که این صورت‌ها به تواتر سه نقش عمده را بر عهده داشته‌اند، یعنی قید، حرف‌افزافه و پیشوند فعل. غالب این پیشوندها در گذر از دوره باستان به فارسی میانه به صورت قالبی و رسوبی در افعال دیده می‌شوند که زایایی خود را از دست داده‌اند. برخی از پژوهشگران از جمله صمصامی (۱۳۴۶)، فرشیدورد (۱۳۸۶) و ابوالقاسمی (۱۳۸۷: ۲۵۷-۲۶۶) و فهرست‌های متنوعی از این پیشوندها را معرفی کرده‌اند.

در فارسی امروز، پیشوندهای فعلی که از گذشته به یادگار مانده‌اند، کماکان سه کارکرد مهم دارند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۵۴-۲۵۶):

۱. حکم قید را برای فعل دارند، جهت، سمت و جهت حرکت فعل را نشان می‌دهند و بیانگر مفاهیمی چون بالا، پایین، پیش، پس را به فعل می‌افزایند، مانند برآمدن، فرودآمدن، فرآمدن.

۲. کارکرد دوم پیشوند در گروه فعلی تقویت معنای فعل و ایجاد تأکید بر آن است. این کارکرد چیزی جز کارکرد قیدی نیست، مانند «برآشفتن»، «برخاستن». اگر این پیشوندها از گروه فعلی حذف شوند، قیدهای تأکید نظیر البته، باید، می‌باید، قطعاً، می‌توانند جایگزین آنها شوند.

۳. سومین کارکرد پیشوند در ساختمان فعل، ایجاد معنا و مفهومی تازه در آن است. چنین کارکردی در مقایسه با کارکردهای دیگر، بسامد کمتری دارد، به‌ویژه در روند تحول، تعداد محدودی از این پیشوندها کماکان معنی و مفهوم را دگرگون ساخته‌اند: از

1. grammaticalization

2. Jackson

3. Kent

جمله «بر رسیدن» به معنی تحقیق کردن و پرسیدن و «برگشتن» به معنی بازگشتن و دگرگون شدن.

گذشته از این، برخی پیشوندها مانند «می» کارکرد تصریفی بر عهده دارند که به فعل ماضی و مضارع می پیوندد و برای بیان نمود استمرار و عادت به کار می رود. در حالی که در متون ادب فارسی، این صورت زبانی به صورت «همی» به کار رفته و در جایگاه‌های مختلف جمله آمده است.

در بیشتر کتاب‌های دستور زبان فارسی، از کاربرد «می» با فعل ماضی و مضارع سخنی به میان آمده است. انوری و گیوی (۱۳۷۵: ۴۹-۵۰) در بحث از ماضی استمراری از کاربرد پیشوند «می» با فعل ماضی سخن گفته‌اند و مهم‌ترین موارد کاربرد آن را دلالت بر استمرار، تکرار، عادت و ... دانسته‌اند. آنان همچنین، در برخی بافت‌هایی که دلالت بر آرزو دارد یا در جملات شرط و جزای شرط، کاربرد ماضی استمراری را به جای مضارع التزامی دانسته‌اند. انوری و گیوی (۱۳۷۵: ۵۰-۵۱، ۵۶-۵۷) به کاربرد این پیشوند در ساخت ماضی نقلی مستمر (می خورده‌ام)، ماضی ملموس (داشتم می خوردم) و ماضی ملموس نقلی (داشته می‌رفته) اشاره کرده‌اند. همچنین، از کاربرد این پیشوند در مضارع اخباری یاد کرده‌اند و مهم‌ترین موارد کاربرد آن را وقوع فعل در زمان حال، افعالی که پیوسته در حال رخ دادن هستند، عادت و تکرار و در شرط و جزای شرط دانسته‌اند (انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۵۷-۵۸). فرشیدورد (۱۳۹۲: ۳۸۰) نیز به کاربرد «می» برای بیان نمود ناتمام و استمراری اشاره کرده است.

ناقل خانلری (۲/۱۳۷۷: ۲۲۱، ۲۳۵، ۲۷۱) به کاربرد «می» و «همی» در ساخت ماضی استمراری، ماضی پیاپی و ماضی اخباری و نیز جایگاه «می» در متون ادب فارسی به تفصیل سخن گفته است. ابوالقاسمی (۱۳۸۷: ۲۴۰-۲۴۱) در بحث از ساختمان فعل، کارکردهای «می» و «همی» را در شعر و نثر گذشته فارسی توصیف کرده است.

دستورنویسان در برخی ساخت‌ها، فعل ماضی استمراری را به جای مضارع التزامی دانسته‌اند:

۱) کاش دوباره می‌آمد و دیده‌ام را با جمال خود روشن می‌کرد.

انوری و گیوی (۱۳۷۵: ۵۰) معتقدند در جمله فوق «می‌آمد» و «روشن می‌کرد» به جای «بیاید» و «روشن کند» آمده است. به باور آنان (۱۳۷۵: ۵۰)، در جمله ۲ «می‌آمد» نوعی فعل التزامی است، اما نمی‌توان به جای آن ماضی التزامی گذاشت:

۲) دیروز به دیدار علی رفتم کاش سعید هم می‌آمد.

نکته قابل تأمل آن است که «می» در این افعال چه کارکردی دارد و چرا و چگونه می‌توان پیشوند «می» را همراه با فعل ماضی، التزامی دانست یا به جای آن مضارع التزامی به کار برد. آنچه آنها بدان اشاره می‌کنند، بحثی کاملاً معنایی و کلامی است که در جای خود به بررسی آن می‌پردازیم، اما نکته اصلی آن است که «می» در این افعال چه کارکردی دارد. برای بحث در باب این مسئله، باید سیر تحول پیشوند «می» و روند دستوری‌شدگی و نیز دستوری‌ترشدگی^۱ آن را در تاریخ زبان فارسی از قدیم‌ترین ایام تا امروز بررسی کرد.

در این مقاله، صورتهای کهن «می» و «همی» در زبان‌های اوستایی، فارسی باستان و فارسی میانه بررسی می‌کنیم و به نقش و کارکرد آن در ادوار مختلف زبان فارسی می‌پردازیم و سرانجام، کارکردهایی را که در زبان فارسی امروز بر عهده گرفته است، توصیف می‌کنیم.

۲- تحلیل

در این بخش، سیر تحول «می» و «همی» از دوره باستان و فارسی میانه به متون ادب فارسی و فارسی امروز، هم به لحاظ صورت و هم کارکرد، بررسی می‌شود.

۲-۱- دوره باستان

در اوستایی و فارسی باستان، پیشوند ham و تکواژگونه‌های آن ha, haṃ, han، برای بیان همراهی، اشتراک و تعاون به کار می‌رفته است (جکسن، ۱۸۹۲: ۲۰۹-۲۱۰؛ کنت، ۱۹۵۳: ۸۶، ۲۱۳). در پاره زیر از زبان فارسی باستان، پیشوند ham با ریشه gam به معنی «آمدن»، همراه شده است و معنی آن را تغییر داده است:

3) pasāva hamičiya hamgmatā

گرد هم آمدند شورشیان پس

پس آنگاه شورشیان گرد هم آمدند (کتیبه بیستون ۲، سطر ۳۲؛ کنت، ۱۹۵۳: ۱۲۱).

در پاره زیر از زبان اوستایی، haṃ، تکواژگونه ham، با فعل bārayən همراه شده است. این فعل به معنی «بردن، حامل بودن» است و با افزودن پیشوند haṃ معنی «باهم بردن» و در نتیجه «انبار کردن» حاصل کرده است. در این پاره، haṃ دو بار تکرار شده است؛

1. more grammatical

نخست در آغاز جمله و با فاصله از فعل و دیگر بار، بلافاصله قبل از فعل:

4) *ḥam iḍa šaētəm ḥam bārayən*

انباشتند ثروت اینجا پیشوند

اینجا ثروت انباشتند^(۱) (وندیداد ۴، بند ۴۴؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۶۵).

۲-۲- قید hamē در فارسی میانه

در فارسی میانه، *hamē* یا *hamēw* قید به معنی «همیشه، همواره» است و برای دلالت بر استمرار وقوع فعل در جایگاه‌های گوناگون به کار رفته است (برونر^۱، ۱۹۷۷: ۱۶۶؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۲؛ شروو، ۲۰۱۰: ۲۳۹؛ اشه^۲، ۲۰۱۷: ۱۵۱، ۴۵۰). این صورت زبانی را زبان‌شناسان تاریخی بر اساس قواعد آوایی آن دوره بازسازی کرده‌اند و آن را در دوره باستان به صورت **hamaiwa* در نظر گرفته‌اند که از پیوستن پیشوند *ham* به واژه *aiva* به معنی «یک» ساخته شده است. در گذر از دوره باستان به میانه با تبدیل واکه مرکب *ai* به *ē* و حذف *a* پایانی، به *hamēw* یا *hamē* بدل شده است. در پاره زیر از متون فارسی میانه مانوی، *hamēw* بعد از فعل برای دلالت بر نمود استمرار و تداوم آمده است:

5) *zīwāy hamēw šādīhā.*

آرزو می‌کنم که همیشه به شادی زندگی کنی (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۲).

در جمله زیر، قید *hamē* با فاصله و پیش از فعل *bē xuft* و *šud* آمده و نمود عادت

را بازنمایی کرده است:

6) *paywastag hamē pad šab ka ardawān ī bē šudag baxt bē xuft, ān kanīzag pad nihān ō nazdikīh ī ardaxšīr šud.*

پیوسته هر شب، وقتی اردوان بخت برگشته می‌خوابید، آن کنیز پنهانی به نزد اردشیر می‌رفت (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۲).

در جمله زیر از بندهش، *hamē* پیش از فعل به کار رفته است:

7) *kāmag ī gannāg mēnōg hamē warzēnd.*

همواره به خواست اهریمن عمل می‌کنند (شروو^۳، ۲۰۱۰: ۲۳۹).

۲-۳- همی و می در متون ادب فارسی

در متون ادب فارسی، «همی» همان واژه *hamē* در فارسی میانه بوده که برای دلالت بر استمرار به کار رفته است (ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۳؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۴۰). در

1. Brunner

2. Asha

3. Skjærvø

این متون نیز، «همی» قید است به معنی «همیشه، پیوسته، پیاپی» و در آغاز، میان و پایان جمله ظاهر شده است:

۸) یوسف همی با اشک و خون آغشته ... روی سوی آسمان کرد (قصه یوسف و زلیخا، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۳).

۹) چون بومسلم این کارها بکرد و همی بر دست او همی برآمد (زین‌الخبر گردیزی، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۳).

۱۰) و طاهر ... خلاف اندر ایشان افکند که امین همی به بغداد حشم را مال بخشید (مجمل‌التواریخ و القصص، قرن ششم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۳).

۱۱) و من این معنی ندانم همی (هدایة المتعلمین فی الطب، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۷۸).

همی با حذف ha آغازی به «می» نیز بدل شده و در کنار صورت «همی» در متون ادب فارسی به کار رفته است:

۱۲) و چون بازگشت، همه راه درین حال تفکر می‌کرد (سیاست‌نامه، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۵).

در متون این دوره، گاهی «می» و «همی» قبل از پیشوند فعل آمده است:
۱۳) گرد لشکرگاه می برآمد تا چه مانده بود (تفسیر قرآن کریم، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۸).

۱۴) یکی آنکه محمودیان از دم این مرد می باز نشدند (تاریخ بیهقی، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۸).

همراه با فعل‌های مرکب، گاهی بر سر جزء غیرفعلی آمده است:
۱۵) بسیاری پیغمبران ... مدتی بر آن شریعت همی کارکردند (کشف‌المحجوب، قرن چهارم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۸).

۱۶) مرا رشک وی می رنجه داشت (تفسیر قرآن پاک، قرن چهارم و پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۹).

در همین متون، می و همی گاهی پیش از «ب» پیشوند فعل و حرف نفی «ن» آمده-اند:

۱۷) گروهی از ایشان می بیوشاند مر راستی را پیش نادانان. خود می نگویند از حدیث پیغامبر ما (تفسیر قرآن پاک، قرن چهارم و پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۴).

در برخی از نمونه‌ها، «می» و «همی» پیش از فعل آمده‌اند و ظاهراً به تدریج، به پیشوند تصریفی فعل بدل می‌شوند و نقش نمودی آن را قیود دیگری بر عهده می‌گیرند: (۱۸) چون ملک نوشروان از شکار بازگشت، همه روز همی اندیشید (سیاست‌نامه، به نقل از ناتل-خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۴).

(۱۹) امیر ... پیوسته اینجا به شراب و نشاط مشغول می‌بود (تاریخ بیهقی، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۵).

به نظر می‌رسد «همی» و «می» به تدریج کارکرد قیدی را از دست می‌دهند و به عنوان پیشوند بر سر فعل ظاهر می‌شوند. در متون همین دوره، می به تدریج به فعل نزدیک‌تر شده و پیشوند فعل و حرف نفی پیش از آن ظاهر می‌شود:

(۲۰) و او البته هیچ چیز بدیشان نمی‌داد (ترجمه تفسیر طبری، قرن چهارم، به نقل از ناتل-خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۲۹).

(۲۱) امیر به تن خویش به جنگ بر نمی‌نشست (تاریخ بیهقی، قرن پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۳۰).

در فعل‌های مرکب نیز به تدریج، می و همی بر سر همکرد فعلی آمده است:

(۲۲) تباہ نمی‌کردند حیوان را بی‌منفعتی که بود (کشف‌المحجوب، قرن چهارم، به نقل از ناتل-خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۳۱).

در متون ادب فارسی، «می» و «همی» برای دلالت بر نمود عادت و تکرار به فعل پیوسته و در پایان فعل نیز «ی» آمده است. این فعل را ناتل خانلری «ماضی پیاپی» خوانده است (ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۴۳):

(۲۳) او همه روز پیغمبر را همی‌گفتی که من جنازه ترا همی‌پرورم (ترجمه تفسیر طبری، قرن چهارم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۴۳).

(۲۴) هر شب که نوبت آب وی بودی همه‌شب ... دشنام می‌دادی و شیخ می‌شنیدی (مقامات ژنده‌پیل، قرن ششم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۴۵).

«می» و «همی» در متون این دوره بر سر مضارع اخباری نیز آمده است:

(۲۵) بر تو اثر عدل همی‌بینم (تاریخ بلعمی، قرن چهارم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۷۱).

همچنین، با مضارع اخباری برای دلالت بر عادت انجام کار، به کار رفته است:

(۲۶) هر روز بعد از زمان فریضه، چهار رکعت نماز ... می‌گزارم (تاریخ برامکه، قرن چهارم و پنجم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۷۱).

با افعالی که دلالت بر وقوع عمل به طور دائم و پیوسته دارند نیز، آمده است:

۲۷) این هفت فلک بر مثال چرخ، گرد او همی گردد (ترجمه تفسیر طبری، قرن چهارم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۷۲).

۲۸) همچون قرص خورشید که از فلک در می‌گردد (معارف بهاولد، قرن ششم، به نقل از ناتل-خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۲۷۲).

کارکرد دیگر «همی» و «می» پیوستن به فعل امر است و برای بیان امر به کاری است که باید دوام یا تکرار داشته باشد (ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۳۰۱؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۴۱).

۳۰) مادر او را گفت لب بر لب آب همی رو (تاریخ بلعمی، قرن چهارم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۳۰۱).

۳۱) تو به سعادت در سرای رو و می‌باش تا رسول بیاید (سمک عیار، قرن ششم، به نقل از ناتل خانلری، ۲/۱۳۷۷: ۳۰۱).

۲-۴- می در فارسی امروز

در فارسی امروز، «می» بر سر فعل مضارع و ماضی می‌آید. کاربرد امروز «می» برای بیان نمود عادت یا تکرار یا تداوم با فعل ماضی و مضارع آمده است و در غالب کتب دستور زبان به آن اشاره شده است:

۳۲) در این مدت خودم برای خودم ورقه انجام کار می‌نوشتیم و امضا می‌کردم و می‌رفتم ... حقوقم را می‌گرفتم (آل احمد، به نقل از انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۴۹).

۳۳) هر بار که به دیدن آن مرحوم می‌رفتیم، او را غرق در مطالعه و مکاشفه می‌دیدیم. غالباً هنگام دیدن ما شعری از مولوی را زمزمه می‌کرد (وحیدیان کامیار و عمرانی، ۱۳۸۷: ۴۱).

۳۴) در این مبحث، توجه خواننده را به دو نکته جلب می‌کنیم (وحیدیان کامیار و عمرانی، ۱۳۸۷: ۴۴).

در فارسی امروز، علاوه بر «می» صورت واژگانی فعل «داشتن» با فرایند دستوری‌شدگی برای بیان استمرار به کار رفته است و تاکنون همراه با «می» برای بیان استمرار یا تداوم یا تکرار به کار می‌رود، گرچه در سایر گویش‌ها و زبان‌های ایرانی، «می» حذف شده یا اصلاً به کار گرفته نشده و صرفاً «داشتن» برای چنین نقشی به کار رفته است:

۳۵) دارم بازی می‌کنم.

۳۶) داشتیم حرف می‌زدیم (ماهوتیان، ۱۳۸۷: ۲۲۸).

داشتن برخی از ویژگی‌های نمود استمراری و تداوم را به خود اختصاص داده و از کارکردهای «می» کاسته شده است.

(۳۷) هوا داشت تاریک می‌شد (شفایی، ۱۳۶۳: ۸۰) = تاریک می‌شد.

در فارسی امروز به نظر می‌رسد، صرف فعل «داشتن» به‌مرور جایگزین «می» می‌شود، اما قابل پیش‌بینی نیست که چه زمانی ممکن است جایگزین آن شود و به طور کامل جای آن را بگیرد. با توجه به بسیاری از گویش‌ها و زبان‌های ایرانی، می‌توان احتمال داد که به تدریج، صورت‌های فعل «داشتن» نقش «می» را بر عهده گیرند و «می» از این ساخت‌ها حذف شود، چنانکه در مازندرانی، «می» برای بیان استمرار به کار نمی‌رود و به جای آن از فعل «داشتن» استفاده می‌شود:

38) dāštəmæ xərdəmæ / داشتم می‌خوردم:

39) dārmæ xərəme / دارم می‌خورم:

آنچه در این مقاله حائز اهمیت بسیار است، بیان این نکته است که «می» در فارسی امروز کارکرد وجهی نیز دارد. در واقع، در روند دستوری‌شدگی، «می» از مقوله قید به جزء تصریفی برای بیان نمود استمرار بدل شده و سپس، در فارسی امروز دستوری‌تر شده و کارکرد وجهی یافته است. یکی از مفاهیم وجهی که «می» بازنمایی آن را بر عهده گرفته است، بیان مفهوم آرزویی است که محقق نشده است و امکان تحقق آن نیست. به دیگر سخن، نوعی بیان عاطفی یا احساسی است از وقوع یا عدم وقوع فعل:

(۴۰) کاش به حرف‌های مادرم گوش می‌دادم (شفایی، ۱۳۶۳: ۷۹).

(۴۱) کاش دوباره می‌آمد و دیده‌ما را با جمال خود روشن می‌کرد (انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۵۰).

(۴۲) دلم می‌خواست الان پیش ما بود (انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۴۵).

در نمونه شماره ۴۱، اگر به جای «می‌آمد» و «روشن می‌کرد» چنانکه انوری و گیوی گفته‌اند (۱۳۷۵: ۵۰)، فعل مضارع التزامی به کار رود، معنی جمله دگرگون شده و به جمله تمنایی بدل می‌شود، نه بیان احساس و عاطفه برای امری که محقق شده یا نشده است. در واقع، کاربرد فعل مضارع التزامی در نمونه ۴۱، بر احتمال وقوع فعل دلالت دارد. دیگر کارکرد وجهی «می» برای بیان فرض و امری است که محقق نشده یا تحقق آن بعید به نظر می‌رسد:

(۴۴) دلم می‌خواست می‌دیدید آنها چه می‌کنند.

(۴۵) چه خوب بود گاهی می‌آمد و تماشا می‌کرد (شفایی، ۱۳۶۳: ۷۹، ۸۰).

(۴۶) دیروز به دیدار علی رفتم، کاش سعید هم می‌آمد (گیوی و انوری، ۱۳۷۵: ۵۰).

(۴۹) اصرار لازم نیست، اگر می‌دانستم می‌گفتم (انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۴۵).

۵۰ امروز کارنامه‌ها را می‌دادند، اگر تو هم می‌آمدی، کارنامه‌ات را می‌گرفتی (انوری و گیوی، ۱۳۷۵: ۵۰).

۵۱ اگر دیروز عصر به منزل شما می‌آمدم، شما را ملاقات می‌کردم.

۵۲ اگر به چشم خودم نمی‌دیدم، باور نمی‌کردم (شفایی، ۱۳۶۳: ۷۹).

در فارسی گفتاری امروز، به نظر می‌رسد که به تدریج، در برخی ساخت‌ها کاربرد می‌همراه با فعل ماضی، جایگزین ماضی بعید فارسی معیار شده است:

۴۷ دیروز به دیدار علی رفتم، کاش سعید هم آمده بود = کاش سعید هم می‌آمد.

۴۸ کاش به حرف‌های مادرم گوش کرده بودم = گوش می‌کردم.

۴۹ امروز کارنامه‌ها را می‌دادند، اگر تو هم آمده بودی (= می‌آمدی)، کارنامه‌ات را گرفته بودی (= می‌گرفتی).

۵۰ اگر دیروز عصر به منزل شما آمده بودم (= می‌آمدم)، شما را ملاقات کرده بودم (= می‌کردم).

کارکرد دیگر «می» همراه با فعل ماضی، در بافت‌هایی است که انجام عملی را در زمان آینده آرزو و تمنا یا پیشنهاد می‌کنند:

۵۱ کاش ما هم تابستان آینده به مسافرت می‌رفتیم (وحیدیان کامیار، ۱۳۸۷: ۴۱).

در این جمله، «می‌رفتیم» برای بیان آرزو و تمنا یا پیشنهاد سفر کردن در آینده است. بدین ترتیب، «می» همراه با فعل ماضی، می‌تواند بسته به بافت، دو مفهوم وجهی داشته باشد: برای بیان آرزوی وقوع عملی که در زمان گذشته تحقق نیافته است و برای بیان آرزو و تمنا یا پیشنهاد انجام عملی در زمان آینده که وقوع آن محتمل است: ۵۲ کاش علی می‌رفت.

در این جمله، «می‌رفت» می‌تواند بر آرزویی دلالت کند که تحقق نیافته است. در بافتی دیگر، همین صورت می‌تواند بر آرزو یا پیشنهاد «رفتن» در زمان آینده دلالت کند.

۳- نتیجه

در این مقاله، سیر تحول پیشوند تصریفی «می»، صورت و کارکرد آن در سه دوره زبان فارسی بررسی شد. در زبان اوستایی و فارسی باستان، ham قید یا پیشوند فعلی است که معنی «اشتراک و همراهی» افاده می‌کرده است. با افزودن این پیشوند به واژه aiwa به معنی «یک»، در دوره میانه صورت hamew یا hamē پدید آمده که کارکرد قیدی

داشته و به معنی «همواره، همیشه» بوده و برای دلالت بر استمرار وقوع امری در جایگاه‌های مختلف جمله به کار می‌رفته و جایگاه ثابتی نداشته است. hamē در متون ادب فارسی، به صورت «همی» و «می» بازمانده است و در این دوره نیز قیدی برای دلالت بر نمود استمرار و عادت بوده که قابلیت جابجایی در جمله داشته است. به تدریج، طی روند دستوری‌شدگی به فعل جمله نزدیک شده و در نهایت، کارکرد پیشوند تصریفی فعل را بر عهده گرفته است. در فارسی امروز نیز، پیشوند تصریفی «می» برای بیان نمود استمرار و عادت در زمان مضارع و ماضی به فعل متصل می‌شود. در فارسی نو، با دستوری‌شدن فعل داشتن که برای نمود استمرار به کار گرفته شده، به نظر می‌رسد که یکی از کارکردهای «می» را به خود اختصاص داده است. گذشته از این، پیشوند «می» دستوری‌تر شده و بازنمایی وجه را نیز بر عهده گرفته است و در جمله‌هایی که آرزو و تمنایی محقق نشده را بیان می‌کند، به کار می‌رود. همچنین، در جملات شرطی برای دلالت بر امر نامحقق با فعل ماضی همراه و جایگزین ساخت ماضی بعید می‌شود. در برخی بافت‌ها، «می» همراه با فعل ماضی بر آرزو یا پیشنهاد انجام عمل در زمان آینده دلالت دارد و در این صورت تحقق عمل محتمل و ممکن است.

پی‌نوشت‌ها

۱. به نظر می‌رسد در ترجمه ابوالقاسمی، سهوی در بیان زمان فعل رخ داده است، جز آنکه استاد محترم فعل را انشایی (injunctive) در نظر گرفته باشند.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۷). *دستور تاریخی زبان فارسی*، تهران، سمت.
- انوری، حسن و حسن احمدی‌گیوی (۱۳۷۵). *دستور زبان فارسی*، جلد دوم، تهران، فاطمی.
- شفایی، احمد (۱۳۶۳). *مبانی علمی دستور زبان فارسی*، تهران، نوین.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۶). *فرهنگ پیشوندها و پسوندهای فارسی*، تهران، زوار.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۹۲). *دستور مفصل امروز*، چاپ چهارم، تهران، سخن.
- ماهوتیان، شهرزاد (۱۳۸۷). *دستور زبان فارسی / از دیدگاه رده‌شناسی*، ترجمه مهدی سمایی، چاپ پنجم، تهران، نشر مرکز.
- ناتل‌خانلری، پرویز (۱۳۷۷). *تاریخ زبان فارسی*، جلد دوم، تهران، فردوس.
- وحیدیان کامیار، محمدتقی و غلامرضا عمرانی (۱۳۸۷). *دستور زبان فارسی (۱)*، چاپ یازدهم، تهران، سمت.

- Asha, R. 2017. *Prsg Language (The so-called Pahlavi)*, Tehran, Sade.
- Brunner, Ch. j. 1977. *A Syntax of Western Middle Iranian*, Delmar, New York: Caravan Books.
- Jackson, A. 1892, *An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*. Stuttgart: W Kohlhammer.

- Kent. R. 1953. *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven, Connecticut: American Oriental Society.
- Skjærvø, P. O. 2010. Middle West Iranian, In G. Windfuhr (ed.), *The Iranian Languages* (43-195), London and New York: Routledge.
- Abolghasemi, M. 2010. *A Historical Grammar of the Persian Language*. Tehran: Samt. [In Persian].
- Anvari, H. and Ahmadi Givi, H. 1995. *Persian Syntax 2*. Tehran: Fatemi. [In Persian].
- Farshidvard, Kh. 2007. *A Dictionary of Prefixes and Suffixes*. Tehran: Zavvar. [In Persian].
- Farshidvard, Kh. 2013. *A detailed grammar of Persian Language*. 4th Edition. Tehran: Sokhan, [In Persian].
- Mahutiyan, Sh. 2008. *Persian Grammar: A Typological Approach*. M. Sama'i (trans). Tehran: Markaz, [In Persian].
- Natel Khanlari, P. 1986. *A History of the Persian Language*. Vol. 2. Tehran: Nashre No, [In Persian].
- Samsami, M. 1967. *Postpositions and Prepositions of Persian Language*. Esfahan: Masha'l, [In Persian].
- Shafa'i, A. 1984. *Scientific Principle of Persian Grammar*. Tehran: Novin, [In Persian].
- Vahidiyan Kamyar, M. & Omrani, Gh. 2008. *Persian Grammar 1*. Eleventh edition. Tehran: Samt. [In Persian].

